

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ

Apie dvigubą žvilgsnį: vaižgantistikos ir epistolikos tyrimai

Aistė Kučinskienė, *Kultūrišku keliu: Juozo Tumo-Vaižganto laišakai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019. – 256 p., ISBN 978-609-425-284-6

Aistės Kučinskienės monografiją *Kultūrišku keliu: Juozo Tumo-Vaižganto laišakai* galima vadinti moksline naujiena lietuvių literatūrologijoje. Tai pirmas tokio pobūdžio tyrimas (jei neskaičiuosime knygomis neišleistų disertacijų), kuriame siekiama suteikti teorines gaires lietuvių epistolikos tyrimams ir sukurti laiškų, kaip atskiro literatūrologijos tyrimų objekto, o ne pagalbinio žinių apie autorių ar epochą šaltinio, statusą. Taigi ši monografija svarbi mažiausiai dviem aspektais: į mokslinio tyrimo centrą iškelti laišakai leidžia sukurti naują žvilgsnį į Tumą kaip kultūros figūrą, o laiško kaip raštijos fenomeno ir tam tikrus teminius / probleminius dalykus atskleidžiančio teksto analitinė dermė atveria galimybes mąstyti apie epistolinės kultūros svarbą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvių tautinio sąjūdžio procesams.

Juozas Tumas-Vaižgantas priskirtinas prie kultūros figūrų, sulaukusių gana daug tyrėjų dėmesio. Žinoma, taip teigti galima tik turint omenyje mūsų literatūrologijos kontekstą, nes apskritai mūsų tyrimų pajėgos tokios mažos, kad negalėtume pasigirti turį bent po vieną rimtą, požiūrį atnaujinančią studiją, skirtą svarbiausiems asmenims, kuriuos priskiriame literatūros kanonui. Tad nors vis kalbame apie literatūros kanono represyvumą ir poreikį bei entuziazmą jį dekonstruoti, verta kelti klausimą, ar nebūtų produktyvu aktyviau imtis korėto kanono kūrybos: t. y. ne su patosu versti kaimiškąją lietuvių literatūrą iš klumpių, o teikti požiūrį atnaujinančias studijas ir monografijas, kurios iš esmės atliktų dvigubą vaidmenį: dekonstruodamos pasenusį žvilgsnį į kultūros reiškinius (kad ir į klišę apie kaimiškąją lietuvių literatūrą, kuri pasako daugiau apie mūsų nesugebėjimą atnaujinti požiūrio, o ne apie pačius tekstus), pateiktų naują požiūrį, kuris kartu būtų ir dekonstrukcija, ir konstrukcija. Kučinskienės monografija,

savotiškai vainikuojanti jubiliejinių Vaižganto metų tyrimus, sukuria naują pasakojimo apie Tumą-Vaižgantą kaip kultūros figūrą variantą. Į vieną tyrimo korpusą sutelkti Vaižganto laišakai tiriami nepaleidžiant iš akių kūrybinio autoriaus palikimo bei sociokultūrinio konteksto („Norint, kad laiškas kaip trumpas pasakojimas būtų iškalbingas ir suprastas nutolus nuo konkrečios istorinės situacijos, jis turi būti susiejamas su platesniu paaiškinimu ar paaiškinimų sistema, t. y. reikia perprasti kultūrinę, komunikacinę, biografinę ar tekstinę visumą.“, p. 21). Tokia hermeneutika tarp archyvuose saugomų egodokumentų ir viešai prieinamų daugiau ar mažiau tirtų tekstų daugeliui „savaiame suprantamų“ teiginių apie Tumą-Vaižgantą, perrašomų iš teksto į tekstą, suteikia naują kokybinį matmenį, kurį įvardyčiau kaip preistoriją ar genezę. Pavyzdžiui, žinome, kad Tumas – deimantiukų ieškotojas, visą save atidavęs „kovai dėl kultūros“, o tokią jo savivoką bene geriausiai reprezentuoja paties autoriaus prisitaikytas žemę purenančio slieko įvaizdis. Kučinskienės tyrimas atskleidžia, kokia asmens savikūra, tapatybės formavimosi procesas, savo ir visuomenės, kultūros ryšio įsivaizdavimas, savo darbo ir indėlio supratimas sudarė prielaidas būtent tokiam Juozo Tumo-Vaižganto savivaizdžiui susiformuoti. Dirvą purenančio slieko metafora tampa sudėtingą veikimo kultūroje strategiją įvardijančiu tropu, kurio turinį išsamiai atskleidžia aptariamas tyrimas.

Reikia pasakyti, kad Tumo laišakai ankstesniuose tyrimuose buvo eksploatuojami gana gausiai (turint omenyje, kad nemaža dalis išlikusio korpuso vis dar nepublikuota). Jau pirmosios monografijos apie Tumą autorius Aleksandras Merkelis, dar Tumui gyvam esant, ieškojo laiškų ir rėmėsi jų duomenimis savo veikale. Tačiau iki šiol laišakai buvo pasitelkiami kaip pagalbinis šaltinis, teikiantis žinių apie kūrinių genezę, autoriaus biografiją ir kita; laiškų teikiami duomenys papildė kitų tekstų pagrindu kuriamą mokslinį pasakojimą, bet nebuvo tiriami kaip atskiras tekstų korpusas, atskleidžiantis tik šiai rašymo ir komunikacijos formai būdingus dalykus. Tiesa, reikia iškart kalbėti apie išimtį – Tumo susirašinėjimą su dukterėčiomis Brone Mėginaite-Klimiene ir Barbora Mėginaite-Lesauskiene bei jų šeimomis. Pastarasis laiškų korpusas jau turi du skirtingo pobūdžio leidimus ir yra sulaukęs tyrimų, akcentuojančių ne tik laiškų turinį, bet ir jų epistoliškumą, formą. Prieš pradėdama konkrečiau kalbėti apie tai, kokią poziciją Tumo epistolikos atžvilgiu užima Kučinskienės tyrimas, trumpai apibūdinsiu tiriamąjį šaltinį – laiškus, nes išlikusio laiškų korpuso specifika veikia kaip struktūrinis aptariamos monografijos principas.

Galime sakyti, kad išlikę Tumo laiškai susideda iš dviejų korpusų – publikuotų ir nepublikuotų (išskyrus pavienes publikacijas spaudoje ar Tumui skirtuose leidiniuose) laiškų. Pagal šiuo metu turimus duomenis, ankstyviausias iš nepublikuotųjų rašytas 1892, vėlyviausias – 1933 metais. Tai laiškai įvairiems asmenims, o daugiausia – kunigams, literatams ir kitiems kultūros lauko žmonėms (Kučinskienės knygoje teikiamas priedas su tiriamų Vaižganto laiškų chronologiniu sąrašu). Kitas korpusas – jau minėta publikuota šeimininė Tumo korespondencija. Sunku pasakyti, kas lėmė tokį epistolikos pasidalijimą. Greičiausiai pirmoji priežastis yra tai, kad šeimininės korespondencijos korpusas yra itin gerai išlikęs, todėl funkcionuoja kaip tam tikra prasminė visuma, atskira nuo likusios epistolikos dalies, be to, korpuso atskirumą itin ryškina adresatus siejantis giminystės ryšys. Neatmestina prielaida, kad aprašytą situaciją lėmė ir publikavimo specifika. Ko gero, šeimininę korespondenciją chronologiniu principu sujungę su kitiems asmenims rašytais tekstais, gautume visai kitą epistolinio Tumo subjekto ir jo korespondencijos vaizdą. Čia aptariama monografija palaiko dviejų korpusų struktūrą ir ją patvirtina.

Kučinskienės monografija orientuota į pirmąjį laiškų korpusą, kuris tyrime neretai vadinamas „kultūriniais“ laiškais. Tokio tipo tiriamieji laiškai iš minėtojo korpuso atsirenkami teminiu principu:

[...] ne visi Vaižganto laiškai patenka į šio tyrimo imtį; koncentruojamasi į tuos išlikusius tekstus, kuriuose aptariamos kultūros ir literatūros lauko temos, – beveik visi jie įtraukiami į analizę. [...] Tarp rankraštinųjų šaltinių esama nemažai išlikusių korespondencijos su artimaisiais ir pažįstamais buitiniemis temomis bei susirašinėjimo su kolegomis kunigais ar dvasine vyresnybe dėl bažnytinių reikalų – tokie laiškai dėl keliamų uždavinių į šį tyrimą nepatenka, tačiau neabejotinai laikomi Vaižganto epistolikos dalimi. (p. 15)

Laiškų atrankos principas atskleidžia, kad tiriama ne Vaižganto epistolika kaip tekstų visuma ir juose veikiantis epistolinis subjektas, o teminiu principu atrinkti laiškai, atskleidžiantys Tumo kaip kultūros figūros veiklą. Tai svarbus dalykas, nes, kaip matysime kiek vėliau, čia tyrimo autorė sau paspendžia šiokių tokių metodologinius spąstus. Bet pirmiausia aptarkime tokios pozicijos privalumus.

„Kultūriniai“ Vaižganto laiškai leidžia atnaujinti rašytojo, kultūros veikėjo biografijos naratyvą, atskleisti, *kaip* eita „kultūrišku keliu“. Veikimo kultūros

lauke strategijos, tapatybės formavimosi siužetas, autorinės savipratos kūrimasis egodokumentuose pasirodo kaip uždavinys ir aktualus dabarties akiratis, t. y. kaip procesas, o ne rezultatas. Lygiagrečiai šiuo tyrimu atskleidžiama ir ypatinga epistolinės komunikacijos funkcija Tautinio atgimimo laikotarpiu, jos daugiafunkciškumas, svarba, poveikis. Anot Kučinskienės, „[š]iuo laikotarpiu formuojasi platus epistolinės komunikacijos tinklas, įtraukiantis daug lietuvių kultūros darbuotojų“, o „klostantis lietuvių kultūros tradicijai laišškai buvo reikšmingi savikūros, savižinos ir bendrijos steigties bei saugos tarpininkai“ (p. 38). Taigi svarbu, kad tyrimu atskleidžiama ir laiško kaip komunikacijos priemonės tuometė specifika, ir drauge tai, kaip individualioje komunikacijoje reikšėsi glaudus ryšys tarp to, kas asmeniška, ir to, ką dabar suprantame kaip viešuosius kultūros ir visuomenės reikalus. Itin trapi riba tarp privatumo ir viešumo, kai publikuojami (nebūtinai atsiklausus) asmeniniai laišškai, parodo, kaip glaudžiai Tautinio atgimimo laikotarpiu buvo susiję asmeniniai ir viešieji reikalai, galima net sakyti, kad Tumo, kaip kunigo kultūrininko, asmeniškumas neretai pasirodo sutampantis su viešumu, tokiu, koks jis galėjo būti spaudos draudimo laikotarpiu ir netrukus po jos atgavimo. Be abejo, tokį efektą sustiprina minėtoji laiškų atranka, iš tyrimo horizonto eliminuojanti buitiškesnius, labiau į asmeninę erdvę orientuotus laiškus, o tai monografijoje sustiprina Tumo kaip visu savimi įsitraukusio į kultūros kūrybos reikalus įvaizdį.

Pirmajame Kučinskienės tyrimo etape, skirtame aptarti Tumo korespondencijai su kunigais-literatais, atskleidžiamas komunikacinės bendrijos, siejamos „kovos dėl kultūros“ rūpesčių, kūrimas. Ne veltui pirmasis išlikęs Tumo laiškas skirtas seminarijos laikų bičiuliui kunigui Antanui Kaupui. Išlikusių kunigų-literatų korespondencijos dalį, t. y. daugiausia susirašinėjimą su minėtuoju Kaupu ir Adomu Dambrausku-Jakštu (palyginti gerai išlikęs korespondencijos korpusas), Kučinskienė aptaria kaip didesnės kunigų literatų bendrijos epistolikos dalį, tam tikra prasme – kaip metonimiją. Šioje epistolikoje dera asmeninis interesas bendrauti, bendraminčių, bičiulių paieška ir platesnės kultūrinės veiklos siekis:

Itin aktualu atrodo tai, kad aptariamų korespondentų laiškuose dedami kultūrinės bendrijos pamatai: kuriamas kultūrinės bendradarbystės siužetas bei apibrėžiamos kultūrinių ryšių ašys, laiškas įsteigiamas kaip geistinas bendravimo pradžios ir pratęsimo diskursas, išsiskiriantis bendradarbyste. (p. 62)

Ko gero, raktinė kunigų-literatų bendrijos kūrimo frazė galėtų būti ši iš laiško Jakštui: „Kad vienaširdžiai, vienadušjai užsuka ant mano kalneljo, sakau nepagražindamas, kaip saulė mane nušviečia“ (čia galime išvelgti „pragiedrulio“ įvaizdžio genezę). Kučinskienės monografija atskleidžia, koku būdu bičiulystė, bendrų idėjų kėlimas, telkimas perauga į vienijančią litvomanybės idėją. Anot tyrėjos, būtent „litvomanijos“ dominantė šioje kultūrinėje bendrijoje ilgainiui tampa reikšmingesnė nei priklausomybė luomui ir vienijančios katalikybės idėja“ (p. 68). Atsakymą, kodėl taip nutiko, slepia monografijos pavadinime pasitelkta citata: kultūrišku keliu. Tai ne vien gražiai skambanti frazė, bet, kaip parodo tyrimas, pamatinė nuostata, susijusi su tuo, kaip suprantamas modernios visuomenės, kurią sudaro sąmoningi ir atsakingi individai, kūrimas. Tokios visuomenės kūryba prasideda nuo „sielos revoliucijos“, įgyvendinamos „kultūrišku keliu“, nes tik kultūringas individas gali protestuoti prieš priespaudą ir nelaisvę. Kučinskienės monografijoje atskleidžiama Tumo tautos kūrimo ir lavinimo strategijos genezė, kaip ji augo nuo kone intuityvaus imperatyvo telktis ir veikti, iki gana sąmoningos ir reflektuojamos litvomano pozicijos. Drauge – kaip kūrėsi dviguba kunigo-literato tapatybė, kaip suvokti abu jos dėmenys, kaip siekta palaikyti ir stiprinti kunigo-vedlio-literato, tautos žadintojo figūrą. Kučinskienė atskleidžia tokios tapatybės raidą nuo aktyvaus dviejų vaidmenų derinimo iki vis labiau ryškėjančios takoskyros, kuri Tumo biografijoje neretai taps vidinių ir socialinių konfliktų ašimi (kunigo ir literato veiklų suderinamumo ir jo kaip kunigo veiklos kontrolės klausimai). Anot tyrėjos, vadinamoji ankstyvoji korespondencija, apytikriai iki 1905 m., atskleidžia pirmąjį Vaižganto kaip kultūrai veikiančio ir įsipareigojančio asmens etapą, t. y. kunigo-literato, ir drauge išryškina vis stiprėjančią nusivylimą „bendro dvasininkų kultūrininkų darbo galimybe ir imama ieškoti alternatyvių veiklos modelių“ (p. 64). Taigi pirmasis korespondencijos etapas aptariamas kaip veikimo kultūroje pradžia, atskleidžiami bendradarbiavimo siužetai, strategijos, itin svarbios darbo ir veiklos sampratos bei pagrindinės egzistencinės nuostatos, kurios, galime sakyti, visada išliko Tumo laikysenos pamatu.

Toliau Kučinskienė aprašo, kaip Tumui ima nebepakakti kunigo-literato vaidmens (visai kitą jų sutaikymo variantą galėtume rasti pagrindinio pokalbininko Jakšto laikysenoje). Po spaudos atgavimo esmingai pakitus sociokultūrinei situacijai ir pradėjus rasti atviresnei komunikacijai, Tumas ima gausiau komunikuoti su „leidėjais, redaktoriais, spaudos darbuotojais, rašytojais, t. y.

tampa aktyvus besiformuojančiame lietuvių kultūros lauke“ (p. 83). Terminas „kultūros laukas“ (taip pat – literatūros laukas) monografijoje pasitelkiamas kaip leidžiantis charakterizuoti Tumo veiklą iki apytikriai 1918 m. ir kaip raktas jo vadinamajai kultūrinei epistolikai perskaityti: Tumas atsiskleidžia kaip literatūros lauko agentas, o jo laiškuose perskaitomi literatūros lauko autonomijos formavimosi elementai, be to, laiškai funkcionuoja ir kaip autonomiško literatūros lauko steigimo strategijos dalis. Šioje monografijoje nūnai mūsų literatūrologų pamėgtos Pierre'o Bourdieu sąvokos, neretai vartojamos dekoratyviai ar netgi ne kaip sąvokos (kai vietoje žodžio „literatūra“ tiesiog sakoma „literatūros laukas“), leidžia gana gerai užčiuopti ir įvardyti autonomiškos lietuvių kultūrinės terpės kūrimosi aspektus po spaudos atgavimo ir atskirų individų svarbą šiam procesui. Monografija atskleidžia, koku mastu ši kūryba priklausė nuo atskirų asmenų iniciatyvos ir valios veikti. Iš epistolikoje išsakomų pozicijų monografijoje išlukštenami besiformuojančios Tumo kaip kultūroje veikiančio asmens veiklos specifikos elementai, o drauge – ir autonomiško lietuvių literatūros lauko steigimo bruožai. Laiškai leidžia šias pozicijas aprašyti kaip besiformuojančias, takias. Bene svarbiausi du išskiriami elementai: kultūros tarpininko tapatybė ir autorinė savimonė. Kultūros tarpininko tapatybė Tumo atveju aptariama ne tik kaip veiklos forma (leidinių redagavimas ir kita), bet ir kaip viešoji laikysena, nulemta suvokimo, kad autonomiškas kultūros laukas dar turi būti sukurtas. Šiame tyrime tokia Tumo kaip tarpininko savybė atrodo ne tik kylanti iš asmens būdo bei temperamento, bet ir susiformuojanti kaip atsakas į tuometės sociokultūrinės terpės poreikį. Dar daugiau – apskritai visas Tumo kaip kultūros figūros savikūros procesas atskleidžia abipusį santykį tarp asmens ir sociokultūrinės terpės, kiek Tumas jį formavo ir kiek pats prisiėmė vaidmenis, atliepančius besiformuojančio kultūros lauko poreikius. Iš to kyla Kučinskienės įdomiai atskleista įtampa tarp tarpininko tapatybės (kaip nukreiptos į kitus tarnystės, naudingumo, svarbių Tumo pasaulėvokai) ir autorinės savimonės (suprojektuotos į saviraišką).

Kučinskienės monografijoje stiprėjanti kultūros tarpininko savimonė siejama su tolimu nuo kunigiškosios tapatybės ir aktyvesniu įsitraukimu į ryšius su pasauliečiais rašytojais bei kitais kultūros darbuotojais. Aptardama Tumo kaip tarpininko poziciją, Kučinskienė ją analizuoja kaip vieną iš raktinių aspektų Tumo pasaulėvokai aptarti, t. y. tarpininkavimas yra ne tik tam tikru laiku pasirinkta viešojo veikimo strategija, o egzistencinė asmens laikysena, savikūros

ir savipratos dalis. Knygoje skiriama daug dėmesio laiškuose artikuliuotai tarpininkavimo pozicijai tirti: nuo tarpininkavimo kaip kultūros darbo organizavimo iki gėrybių persikirstymo („pavyksta man kas nuo kitų išmilžti ir kitiems atiduoti“), kultūros dirvos purenimo ir „slieko“, „mėšlavabalo-sanitaro“. Kučinskienė atkuria idėjinį laikotarpio foną bei identifikuoja, kokios mąstymo paradigmos galėjo veikti tokį Tumo mąstymą. Tarpininkavimo, naudingumo kitam ir aplinkai elementus autorė sieja su pozityvistinės mąstymo paradigmos poveikiu Tumui. Manytina, kad šis poveikis neabejotinas ir nemaža dalis autorės argumentų skamba įtikimai („[...] Vaižgantas pereina nuo sau nepriimtino ar neįmanomo realizuoti (todėl ir atmetamo) gamtos mokslų metodais grįsto pažinimo iki organicistinio pozityvizmo modelio, geriau darančio su Tumo siekiu rasti natūros ir kultūros harmoniją, visuomenę ir sykiu kultūrą suvokiant per analogiją su žmogaus organizmu“, p. 93). Vis dėlto tokia autorės požiūryje galima aptikti ir inercijos, besidriekiančios iš ankstesnių tyrimų, identifikuojančių Tumo pasaulėvokos pamatus. Ko pasigedau Kučinskienės svarstymuose apie tarpininkavimą kaip gėrybių persikirstymą, apie dovanojimo kitiems koncepciją – krikščioniškojo Tumo mąstymo ir krikščioniškosios etikos poveikio jo sprendimams bei laikysenoms. Jos integravimas į Tumo pasaulėvokos ir sprendimų genezę, ko gero, keistų ir santykio su luomo kolegomis ir apskritai kunigyste refleksiją. Tai, kad Tumui, priešingai nei Vincui Mykolaičiui-Putinui, kunigystė netrukdytų siekti užsibrėžtų tikslų (monografijoje aptariamas jūdvių susirašinėjimas, liečiantis kunigystės ir pašaukimo klausimus), mano akimis, atskleidžia, kaip stipriai krikščioniškasis mąstymas ir etika veikė Tumo gyvenimą bei nuostatas.

Didžiąją monografijos dalį skyrusi kultūrinių laišku korpusui, paskutiniajame skyriuje autorė aptaria šeimos korespondenciją ir kaip tik žengus šį žingsnį payra bendras tyrimo konceptas bei metodologinė jo programa.

Paskutiniajame monografijos skyriuje prasideda visiškai kito pobūdžio tyrimas, ką įvardija ir pati knygos autorė, sakydama, kad

Ankstyvajai Vaižganto korespondencijai keltas klausimas apie epistolinio diskurso reikšmę kultūriniuose procesuose, o šiems laiškam keliami daugiausiai tekstiniai klausimai: koks epistolinis subjektas, koks santykis tarp istorijos realijų ir tekstinių (pasakojimo) aspektų kuriasi šiuose laiškuose bei kaip tai susiję su epistoliniu diskursu ir jo funkcijų kaita. (p. 167)

Kitai variant, keliami laiškų poetikos klausimai, kuriems nemaža dėmesio skiriama ir teorinėje knygos dalyje. Įdomu, kodėl tokio pobūdžio klausimai beveik nebuvo adresuoti ankstyvesniesiems laiškam? Iš įvadinių teiginių apie šeimyninių laiškų korpusą galima suprasti, kad tyrėja juos mato kaip pasižyminčius specifiniais laiško poetikos elementais. Pirmiausia autorė išskiria formalius laiško bruožus, akcentuodama kreipinio ir parašo reikšmę: „[T]ai tik vienas iš pavyzdžių, kai šie laiškai, skaitomi pavieniui, gali būti traktuojami kaip trumpi pasakojimai, turintys sąlyginai uždara struktūrą – specifinį kreipinį, parašą, koreliuojančius su teksto turiniu.“ (p. 168). Vis dėlto keista, kai tokia laiško tyrimo problemika pradedama paskutiniajame, o ne pirmajame laiškų tyrimo skyriuje, nes ir Tumo laiškai, ir ankstesnė analizė rodo, kad šie elementai buvo svarbūs *visais* Tumo laiškų rašymo laikotarpiais, o iš mokslininkės teiginių atrodo, kad tik šiame korpuse. Kultūrinių Tumo laiškų poetika tyrime minimalizuojama, susitelkiama į teminį jų spektrą, o ėmusis šeimyninės korespondencijos – staiga aktualizuojama, teminius jų aspektus nustumiant į antrą planą. Galima būtų manyti, kad tik šiuose laiškuose tokie aspektai tapo svarbūs, bet iš autorės tyrimo atrodo, kad tik juose jie ir atsirado, nors veikiausiai prasmingiau būtų buvę tirti, kaip koreliuoja laiško forma ir turinys, kaip jie susiję su rašymo laiku, tikslu bei adresatais.

Manytina, kad ši monografijos disbalansą lemia pasirinktos tyrimo strategijos netolydumas. Viena vertus, kaip esminis tyrime veikia teminis kriterijus, kuris lemia didžiumos knygoje aptariamų laiškų atranką. O tai savaime implikuoja kultūros istorijos ir sociologijos tyrimo kryptį. Antra vertus – teorinėje dalyje aktualizuojamas laiško kaip rašymo formos klausimas. Šiuo tyrimu autorė siekia keisti iki šiol dominuojantį požiūrį į laišką kaip tam tikros informacijos šaltinį, t. y. pagalbinę priemonę, ir iškelti laišką į tyrimo centrą kaip specifinę raiškos, komunikacijos formą ar trumpiau – žanrą. Tačiau teminiu principu atlikta laiškų atranka iš karto komplikuoja jų poetikos tyrimo klausimą, o juo labiau – didesnių apibendrinimų galimybę. Pavyzdžiui, knygoje kaip savaime suprantamą teiginį galime rasti poziciją, kad „epistoliniams tekstams [...] būdingas nulinis erdvėlaikis“ (p. 54). Galbūt tokį autorės požiūrį lemia būtent jos atrinkti kultūriniai laiškai, kuriuose adresatai susitelkia į tam tikras problemas, tačiau, jei būtų aktualizuoti asmeniškiesnio pobūdžio to paties laiko laiškai, šis teiginys nebebūtų validus. Sakykime, kai Tumas trokšta prisikviesti paviešėti kultūros bendradarbius, jis daug pastangų įdeda aprašydamas būtent savo gyvenamąją

erdvę ir jos patrauklumą. O šeimyniniai laišškai apskritai tokią teiginį paneigia, pati autorė aprašo juose aktualizuojamą Kauno erdvėlaikį. Taigi teminė atranka iš dalies komplikuoja laiškų poetikos tyrimą. Pagrindinis sunkumas – žvilgsnio derinimas tarp teminės ir laiško poetikos plotmės, kurių organiška dermė nėra tokia savaimė suprantama kaip literatūros tyrimų atveju. Nors teorinėje darbo dalyje ir kai kuriose tyrimo vietose aktualizuojami laiško kaip žanro, laiško poetikos klausimai, galima sakyti, kad aptariant kultūrinius laiškus dominuoja tema, šeimyninius – forma. Teorinėje dalyje teigiama, kad laišškai tiriami stengiantis „išryškinti tekstų raiškos, socialinio, istorinio ir kultūrinio kontekstų ryšius“ (p. 22), tačiau tokia dermė knygoje pasiekama protarpiais; susidaro įspūdis, kad laiško poetika aktualizuojama tada, kai tai yra patogu (išraiškus laiškas, ryškūs kalbėjimo situacijos poslinkiai ir panašiai), bet neišlaikant to kaip nuolatinės koreliacijos tarp formos ir turinio.

Esu linkusi manyti, kad ši problema kyla iš to, kaip autorė apibrėžia laišką, tiksliau, to, kad ji atsisako traktuoti laišką kaip egodokumentikos žanrą, kas, mano akimis žvelgiant, neleidžia pasitelkti laiško kaip formos tyrimo strategijos. Mano akimis, tyrimo problemos kyla iš atsisakymo apibrėžti laišką kaip žanrą ir iš laiško literatūriškumo prielaidos. Atrodo, kad šie dalykai susiję. Keliama laiško literatūriškumo ir jo tyrimo prielaida, kai „pasirenkama laikyti laišką tekstu, pasižyminčiu neįprastais retoriniais, poetiniais ir kt. bruožais, taigi dažniausiai taikomos literatūros teksto analizės strategijos“ (p. 24). Ši laiško literatūriškumo prielaida ir tampa savotiška laiško kaip formos tyrimo problema. Iš monografijos aiškėja, kad importuota literatūriškumo samprata tik kai kuriais atvejais atveria laiškų poetikos analizės galimybę. O ką daryti su likučiu? Literatūriškumas pagal Romaną Jakobsoną yra tai, kas žodinį pranešimą padaro meno kūrinium. Akivaizdu, kad tiesiogiai šio termino perkelti į epistolikos tyrimus negalime, todėl literatūriškumo analizė kalbant apie epistolinį diskursą tampa savotiškomis literatūrinės kalbos, jos požymių paieškomis konkrečiame tekste. Be abejonės, tokie laiško rašančiojo asmens kalbos registrų kaitaliojimai, suprantami ir apmąstomi kaip vienas iš laiško poetikos elementų, yra svarbūs ir įdomūs, tačiau šiame tyrime laišškai tarsi susigrupuoja į tuos, kuriuose literatūriškumas pasirodo ir todėl jie yra tyrinėtini, ir tuos, kuriuose literatūriškumo atrasti nepavyksta, tuomet įrankių jiems tirti neturima. „Aptariant Vaižganto epistolinių tekstų raišką aktualu tai, kad kartais laišškai prilyginami grožiniams tekstams, o artėjimas prie grožinės literatūros motyvuojamas, kaip sakyta anksčiau, arba naratyviniu

nuoseklumu [...], arba tuo, kad tekstuose pasitelkiama daug stilistinių ir retorinių figūrų“ (p. 45). Tai, kas kyla iš literatūros, tampa epistolikos analizės strategija. Jokių būdų nekvestionuoju šių elementų tyrimo, priešingai, manau, kad gali būti vaisinga šiuos aspektus svarstyti greta kitų epistolikos elementų: kada literatūriškumas pasirodo, kaip veikia laiško tekstą. Tačiau tokia tyrimo strategija turėtų kilti iš struktūrinės kitų laiško elementų visumos, nes svarstyti apie nefiktyvaus laiško literatūriškumą (visiškai kita strategija galėtų fiktyviems laiškam) galime tik daugiau kaip apie potencialų, momentinį, bet negalintį apibrėžti jo tapatumo (pagal analogiją: literatūriškumas leidžia mums teigti, kad tekstas yra meno kūrinys). Čia noriu grįžti prie savo prielaidos, kad metodologinės problemos kyla atsisakius apibrėžti laišką kaip žanrą. Jei knygoje būtų mąstoma apie laišką kaip žanrą, kuriam *gali būti* būdingi literatūriškumo elementai, galbūt pavyktų išvengti nejučia atsirandančios priešpriešos tarp egodokumento ir meno kūrinio, kuri, neapibrėžiant laiško kaip žanro, turinčio tam tikrus struktūrinius elementus, sukuria opoziciją tarp literatūrinės kalbos inkluzų ir likusios laiško (-ų) dalies bei sudaro įspūdį, kad neturima instrumentų skirtingiems laiškam tirti. Vietoje žanro sampratos knygoje pasirenkamas laisvesnis „epistolinio režimo“ konceptas, kuris tarsi atleidžia tyrėją nuo įpareigojimo sisteminti. Ši sąvoka atrodo labai paranki rašymo modalumui, sąmonės nuostatai įvardyti, bet į ją sunku integruoti laiško kaip struktūros, t. y. rašymo formos, turinčios savo tapatumą, aptarimą. Epistolinis režimas gali veikti bet kur ir bet kada.

Juolab įdomu tai, kad monografijoje pasitelkiami argumentai prieš laiško laikymą žanru, mano akimis, visiškai tinkami jo žanriškumui (knygoje vartojama sąvoka) motyvuoti. Pavyzdžiui: „laiškais vadiname įvairius epistoline forma rašytus tekstus – fiktyvius (literatūrinius), skirtus kreiptis į publiką, privačius asmeninius laiškus ir kt., todėl labiau įtikinama atrodo kalbėti ne apie epistolinį žanrą, bet apie epistolinį režimą.“ (p. 24). Šie argumentai tinka pagrįsti epistolikos kaip žanro suvokimo galimybę, nes iš citatos akivaizdu, kad visas išvardytas ir neišvardytas formas atpažįstame kaip laišką, t. y. struktūriškai atpažįstamą rašymo formą, kas liudytų žanro buvimą. Sakykime, poezija gali būti proginė ar cituojama romane, neva sukurta fiktyvaus herojaus, bet ją vis viena atpažįstame kaip poeziją, nepriklausomai nuo jos panaudojimo ar raiškos terpės, ir nepasitelkiame, tarkime, poetinio režimo sąvokos. Nes žanras juk yra ne tam tikrų taisyklių sekos realizavimas, o susiformuoja iš derybų tarp atpažįstamos formos ir vidinės dinamikos, ką ir liudytų citatoje teikiami svarstymai.

Argumentavimas žanro naudai būtų leidęs autorei tiksliau apibrėžti savo tyrimo programą, integruoti į žanro koncepciją visus jos kaip epistolinio režimo bruožus vardijamus aspektus (fragmentiškumas, ekstravagancija ir kt.) ir tirti laiško formos pokyčius, skirtingas realizacijas, užuot ieškojus literatūriškumo kaip *a priori* laiško kaip teksto vertę steigiančio matmens. Kitaip tariant, suteikus epistolikai žanrinio savarankiškumo, būtų galima atlikti metodiškai nuoseklesnę analizę, atveriančią ne tik Tumo epistolinės raiškos įvairovę, bet ir drauge žengti svarbų žingsnį kuriant metodologines laiškų tyrimo gaires mūsų moksle. Beje, reikia pasakyti, kad konkrečios analizės šioje monografijoje išties susistemina ir pasako apie epistolinę formą daugiau nei teoriniai svarstymai.

Aistės Kučinskienės monografija apie Juozą Tumą-Vaižgantą – intensyvus, daugiaspektis, tankus, įtaigiai ir su meile parašytas tekstas, kuris yra didelis įnašas ir į vaižgantistikos, ir į epistolikos tyrimus.